

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI
BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI MÁDENIYAT HÁM
TURIZM MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASI
NÓKIS FILIALI**

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHISI

ilimiy-metodikaliq jurnal

MUSÍQA VA SAN'AT AXBOROTNOMASI

Ilmiy-uslubiy jurnal

ВЕСТНИК МУЗЫКИ И ИСКУССТВА

Научно-методический журнал

BULLETIN OF MUSIC AND ART

Scientificmethodical journal

№ 1

SHOLKEMLESTIRISHI:

O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi Nokis filiali

- Bas redaktor:** – Allanbaev Rudakiy, professor w.w.a
Bas redaktor orinbasari: – Kamalova Dilduza, filologiya ilimleri boyinsha
filosofiya doktori (PhD)
Juwapli xatker: – Gulmira Palwanova

REDKOLLEGIYA AGZALARI:

- Omonilla Rizaev** – O'zbekstan mamleketlik k'rkem oner ham madeniyati instituti, professor w.w.a.
Hikmat Rajabov – O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi Nokis filiali, professor w.w.a.
Sayyora Gafurova – O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi, professor
Oydin Abdullaeva – O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi, professor.
Qurbanbay Jarimbetov – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, professor.
Alima Berdimuratova – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, professor.
Ziyada Bekbergenova – OzR IA Qaraqalpaqstan bolimi, professor.
Oqilxon Ibragimov – O'zbekstan mamleketlik k'rkem oner ham madeniyat instituti, professor.
Azizbek Turdiev – O'zbekstan Respublikasi Oliy Majlis Senatmn jaslar, madeniyat ham sport masaleleri komiteti basligi orinbasari, filologiya ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD).
Allanazar Abdiev – Filologiya ilimlerinin kandidati, Qaraqalpaqstan Respublikasi xalq jazirshisi
Artiqbay Erejepov – Nokis qalaliq 1-sanli balalar muzika ham k'rkem oner mektebi, pedagogika ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD).
Janabay Marziyev – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, filologiya ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD), docent.
Iroda Mirtalipova – OzMK janindagi B.Zokirov atindagi MEKOl, k'rkem onertanir ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD).

JAMIYETLIK KENES:

Baxtiyor Sayfullaev	Najimatdin Muxameddinov
Ozodbek Nazarbekov	Najimatdin Ansatbaev
Komoliddin Urinbaev	Gulistan Annaqlicheva
Dawitbay Qurbaniyazov	Rayxan Saparova
Qalbay Turdiev	Paraxat Mamutov

MAZMUNĠ

Алланбаев Р. Миллий мәдеиятымызды рауажландыруу жолында және бир кәдем	3
--	---

MUZİKATANIŲ

Мамутов П.А. Замангәй музыка тәлим системасын жетилистириуде рууыйлыктын орны	5
Пахратдинов Ш. Работа над произведением крупной формой	10
Sayidov T. D. Xonandalik ovozing fiziologik va akustik xususiyatlari	14
Мирталипова И.М. Ҳинд мусика назариясидаги товушкатор структураларига бир назар	16
Raimova D.M. O'rta Osiya musiqa cholg'ularining paydo bolish tarixi	20
Расулов М.М. Мусика, теле ва радио дастурларнинг муҳим компоненти ва композицион омили сифатида (тембр, темп, ритм, импульсивлик мисолларида)	23
Matyakubova U.G'. V-XV asrlar markaziy Osiyada musiqa madaniyatining nazariy asoslari	28

KŲRKEM ŲNER

Ражабов Х.Ж. Арсланбай Нажимов ижодига бир назар... ..	33
Matimuratov S.E. Qaraqalpaq kompozitori Kenesbay Abdullaev dōretiwshiligi haqqında	35
Qutekeeva R.A. Qaraqalpaq kōrkem ōnerinde Ilish Xojametovtın tutqan ornı	39
Allaniyazov B.Q. Muzika kōrkem ōneriniń bayteregi (<i>Kompozitor Najimatdin Muxammeddinovtın ōmiri ham dōretiwshiligi haqqında</i>)	44
Чаршемов Ж.А. «Қоблан» балетининг композицион хусусияти	48
Абдуллаева Ш.С. Труд все побеждает	57
Abatbaeva R.A. Qaraqalpaq kōrkem ōnerinde kompozitor Gayıp Demesinovtın tutqan ornı	61
Палўанова Г.А. «Аязий» драмасында кахарман характерин сәулендириўдиц өзине тән қасийетлери	65
Палўанова Г.А. Каракалпакстанда театр режиссурасының пайда болыуындагы миллий дәреклер	68
Muxammeddinov Q. Milliy opera ham ba	

Saidxonov A.S. Cholg‘u konsert janri tarixi va taraqqiyoti	105
Jumabaev A.E. Qaraqalpaq k�rkem �nerinde xaliq namali qosiqclarinn tutqan orm	110

MUZIKA PEDAGOGIKASI

Xojanazarov T. Vokal pedagogikasidagi metodlardi zamanag�y pedagogikaga aylantiruv usillari	115
Ходжаметова Г.И. Задача обучения, воспитания и развития детей в музыкальной школе	117
Botirova X.T. Musiqa taʼlimi pedagogikasida oʻquvchi yoshlarni maʼnaviy-axloqiy taʼlim-tarbiyasini shakllantirish	121
Saidumarov I. Taʼlim-tarbiya va shaxsning maʼnaviy kamoloti xususida sharq allomalarining qarashlari	124
Абдисултанов Ж.Дж. Болалар мусика ва санъат мактабларида «Мусика адаби�ти» фанини �ќитишда инновацион ёнлашув	128
Мат�ќубов Э.Г. Мусикада модулли таълим асослари	131
Najmetdinova N.I. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatining ahamiyati va mazmuni	137
Iseev R.A. Fortepiano paninin jah�n muzika oqiw prosesidagi ahamiyeti ham orm	141
Dauletbaev T.K. Milliy saz asbaplarm mektep oqiwshılara uyretiw�n ahamiyeti	145

J MIYETLIK-GUMANITAR P NLER

Бекбергенова З.У. Каракалпак халыќ д�станы «Қырык кыз» х�м х�зирги каракалпак драматургиясы	150
Утепова Т.Б. Маданиятлараро мулохот тахлиллари Европа олимлари назарида	153
Жумашева А.Х. Интерактивные при�мы и формы проведения практических занятий	159
Саденова Г.П. Каракалпак паремиологиясында	

Адабиётлар рўйхати:

1. *Виноградов В.* Индийская рага. – М., 1976. – С. 62.
 2. *Чайтанья Дева Б.* Индийская музыка. – М., 1980. – С. 208.
 3. *Кон Ю.* К теории народных ладов. //Вопросы музыкальной культуры Узбекистана. –Т., 1961. – С. 108-129.
 4. *Синявер Л.* Музыка Индии. – М., 1958. – С. 125.
 5. *Северская М.* Музыка Карнатака. СПб., 2018. – С. 331.
 6. *Killius, Rolf.* Ritual Music and Hindu Rituals of Kerala. New Delhi: B.R. Rhythms, 2006.
 7. *Manuel, Peter.* Thumri in Historical and Stylistic Perspectives. New Delhi: Motilal Banarsidass, 1989.
-

O'RTA OSIYO MUSIQA CHOLG'ULARINING PAYDO BO'LISH TARIXI

Raimova D.M.

Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq cholg'u musiqasi, shuningdek yurtimizda olib borilgan arxeologik qazilmalar jarayonida topilgan qoyatoshlardagi naqshlar (rasmlar), terrakota (sopol) haykalchalari, mis va kumush idishlarda tasviri tushirilgan cholg'u ushlagan sozandalar, qadimgi davr musiqa madaniyati cholg'ularining rang-barangligidan dalolat beradi.

Аннотация: В этой статье раскрыта тема истории узбекской народной инструментальной музыки, а так же узоры (росписи) на скалах, терракотовые (керамические) статуэтки, музыканты, держащие музыкальные инструменты, изображенные на медных и серебряных сосудах, найденных при археологических раскопках в нашей стране, свидетельствуют о разнообразии музыкальных инструментов древности.

Annotaiion: This article reveals the theme of the history of Uzbek folk instrumental music, as well as patterns (paintings) on rocks, terracotta (ceramic) figurines, musicians holding musical instruments depicted on copper and silver vessels found during archaeological excavations in our country, testify to variety of musical instruments of antiquity.

Kalit so'zlari: Panjikent rasmlari, ansambl tasvirlai, cholg'uchilar, raqqosalar, honandalar, rasmda raqqosa, udchi, xonanda, ayollar rasmi tasvirlangan, lyutnya, dasta, simni qatirish qismi, sim, rezanator, plektor.

Tarixiy ma'lumotlardan ma'lumki, birinchi paydo bo'lgan cholg'ulardan arfa cholg'usi bo'lgan. Osiyo hududida eramizning yoysimon arfasining markazi Hindiston bo'lgan. Eramizning birinchi asrlarida Osiyoning boshqa davlatlariga ham kirib borgan. Arfa eng avvalo Xitoyda va Sharqiy Turkistonda tan olinib, keyinchalik Afg'onistonda ham tarqaladi. Parfiya, Eron, So'g'd, Xorazm va Baq

buyumlarni yarata boshladilar, bigizlar paydo bo'ldi. Bu davrga kelib olovni ixtiro etilishi odamlar jamoasini yaxlitlashiga olib keldi. Odamlar yashaydigan joylarda esa mehnat qurollari yasaydigan ustaxonalar paydo bo'la boshladi, rassomlik, hay-kaltaroshlik, me'morlikning dastlabki ko'rinishlari shakllandi. Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkin, O'rta Osiyo madaniy xayotini, musiqiy cholg'ularini biz uzoq o'tmishda tasavvur qila olamiz.

Osiyo xalqlari boshqa davlatlar bilan o'zaro aloqalar orqali, yashash tarzi, musiqiy madaniyatni rivojlanishiga olib kelganini ko'ramiz. Barcha musiqiy cholg'ular masalan; antik Xorazmning arfa va kifara cholg'ulari Osiyo xalqlarining oldi qismi bilan, ellanizm madaniyati esa Nisiya ritonlari bilan bog'liq. Baktriya cholg'ularidagi rivojlanish esa – Shimoliy Indiya va Eron, Sog'd bilan Marg'iyona esa mahalliy cholg'ushunoslik an'analarini namoyon etadi. Bu faqatgina shema, unda jonli faoliyatini osonlashtiradi va qo'pol qildai. Ammo undan kerakli xolatni tanlab olishimiz mumkin. Arxeologik va yozuv manbaalarga ko'ra O'rta Osiyoning antic davrida musiqiy professionallik bo'lganligini taxmin qilish mumkin. Xalq ichidan chiqqan cholg'uchilar va xofizlar faqat saroylarda xizmat qilganlar. Professional musiqachilar shaxar aholisidan chiqqan, ammo shaharlar devorlarining tashqarilarida xam musiqiy xayot mavjud bo'lgan [5: 62-63].

Musiqachilar va cholg'uchilar tasvirini feodallar qal'alalari va madaniy binolar devorlaridagi rasmlarda xamda badiiy hunarmandchilik (kumush idishlarda) ishlarida ko'rish mumkin. Yuqoridagi barcha tarixiy ikonagrafik manbaalar oldingi arablar zabt etilgan davrga to'g'ri keladi. Koplav urushlar barcha soxalarga o'z ta'sirini ko'rsatgan, xattoki tasviriy san'atga xam ta'sir qilmay qolmagan. V-VII asrlarda yangi kompozitsiyalar va yangi texnik uslublar ustida ishlar olib borilgan. Ulardan biri plitalarga oyilgan musiqachilar va cholg'u asboblardir. Ayniqsa Pandjikentda topilgan plitalarda terrakota haykalchalar turish xolatiga o'xshaydi, shuningdek etnik tuzilishi bilan xam ajralib turadi. Panjikent musiqachilari tashqi ko'rinishi xamda cholg'usi afrosiyob cholg'usidan farq qiladi.

Padjikent kifar cholg'usi Nis cholg'usiga o'xshashib ketadi. Torlari qanchalik ekanligini aniqlash

Panjikent rasmlardan birida xam ansambl tasvirlangan; unda cholg'uchilar, raqqosalar, honandalar tasvirlangan. Ushbu rasmda raqqosa, udchi, xonanda kabi ayollar rasmi tasvirlangan. Lyutnya bu rasmda oldingi rasmda tasvirlanganidek holatda, ammo dastaning ohirgi qismi qaytrilgan holatda. Simni qatirish qismiga qaraganda to'rtta sim tortilganini aniqlash mumkin. Rezanatorlarida teshiklari bo'lib, u plektorda ijro etilganini aniq ko'rish mumkin. Rasmdagi tasvirda raqqosaning qo'lida qayraq toshi borligini aniqlash mumkin. Panjikent rasmlarini organish mobaynida biz Sog'ning keying rivojlanish davriga taqqoslashimiz mumkin. Tarixni o'rganish mobaynida biz O'rta Osiyo davlatlariga yaqin davlatlar bilan aloqalari bo'lganligi hamda Sharqiy Turkistonning budda cherkovlaridagi tasviriy rasmlarini panjikent tasviriy yozuvlarida o'xshashliklarni ko'rishimiz mumkin. Rasmlarda olti torli arfani panjikent cholg'usi bilan ohshashlik tomonlarini ko'rishimiz mumkin. Ud cholg'u asbobi dastasining uzunligini, ansambllarini oxshashliklarini ko'rishimiz mumkin.

III asr va keyinchalik esa VI-VIII asrlarda Sog'd madaniy hayoti Panjikent va Sharqiy Turkiston tasvirlaridagi umumiylikga uchraganligini ko'rish mumkin. VII asrdagi aloqalar rivoji qimmatbaho badiiy buyumlarni almashinuviga olib keldi. Sharqiy Turkistondan Sog'd davlatiga kelgan cholg'ular azaldan tanish bo'lgan cholg'ular, lekin transpozitsiya qilingan holatda yetib kelgan.

Panjikent topilmalari ichida tasvirlangan shohlar rasmini ko'rish mumkin. O'rta Osiyo san'ati haykalchalari ichida bunga o'hshash cholg'ular uchramaydi. Buni Ermitajda saqlanayotgan kumush idishdagi tasvirlangan rasmda ko'rish mumkin. Unda she'r ustida o'tirgan ayol xudosini va shoh chalayotgan daho-homiysining tasvirlanganini ko'rish mumkin. Suvakdan yasalgan shoh qadimiy cholg'ulardan biri hisoblanadi. Sharqiy devorlarda bayram tantanalari tasvirlangan rasmlarni ko'rish mumkin. Ushbu tasvirlarda cholg'uchi va xonandalar tasviri tushirilgan, orqa tomonda cholg'uchilar joylashgan, qo'lidagi cholg'ular arfa, nay dombralardan iborat, old qatorda xonandalar o'tirgan holatda, tasvirlardan shuni ko'rish mumkunki xar bir cholg'u asbobini o'zining chalish uslubi tasvirlangan.

Ermitajdagi kumush idishlar topilmalaridan yana shu ma'lumki, undagi tasvirda qullar va musiqachilar

Antik davrdagi Xorazm burchakli arfalari 2 turga, ya'ni katta burchakli va kichik burchakli arfalarga bo'linadi. O'rta Osiyoda mashhur bo'lgan barcha burchakli arfalar, ya'ni Ayritom (mil. avv. II asr – milodiy I asr) frizidagi (bino peshtoqidagi) va Tuproq-qal'a (III asr) arfalari kichik burchakli arfalar turiga kiradi. Qo'y qirilgan qal'ada tasvirlangan (mil. avv. IV-III asr) katta burchakli arfa O'rta Osiyoda qo'llanilgan birinchi va yagona arfadan dalolat beradi. Shuningdek, bu O'rta Osiyo arfasining ilk tasviri hisoblanadi.

Xorazmning katta va kichik burchakli arfalari 2 qismdan – rezonator va tor ushlagichdan iborat bo'lib, bir-biri bilan tekis burchak ostida birlashtirilgan. Cholg'ular faqatgina yog'och xomashyosidan tayyorlangan. Torlarning bir uchi rezonatorga ilingan, ikkinchi uchi esa tor ushlagichga bog'langan. Torlar soni 9 ta va 6 tani tashkil etgan. Katta Qo'y qirilgan arfasida 9 ta, Tuproq-qal'a arfasida 6 ta, Ayritom arfasida esa 9 ta tori bo'lgan. Torlar ichakdan ishlangan.

Shunday qilib, yurtimizda olib borilgan arxeologik qazilmalar jarayonida topilgan qoyatoshlardagi naqshlar (rasmlar), terrakota (sopol) haykalchalari, mis va kumush idishlarda tasviri tushirilgan cholg'u ushlagan sozandalar, qadimgi davr musiqa madaniyati cholg'ularining rang-barangligidan dalolat beradi. Natijada zarbli, shovqinli va qisman damli cholg'ular ibtidoiy jamoa davrida ma'lum miqdorda takomillashgan. Avval zarbli, keyin shovqinli, damli va nihoyat torli cholg'ular paydo bo'la boshlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi.
2. *Begmatov A.* O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi.
3. *Xo'jayev R.* Ayol qalbi navolari. – T., 2005, 44-bet.
4. *Odilov A.* O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. – T., 1995, 90-bet.
5. *Вызго Т.* Миграция музыкальных инструментов Средневосточного региона на Запад в эпоху раннего средневековья // Традиции музыкальных культур народов Ближнего, Среднего Востока и современность. – М., 1987,
6. *Садиков Р.* Музыкальные инструменты древнего Хорезма в памятниках изобразительного искусства // Музыка народов Азии и Африки. – М., 1969.

МУСИҚА, ТЕЛЕ ВА РАДИО ДАСТУРЛАРНИНГ МУҲ